

К. Л. Хазанова

г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны

**АБ ПРЫЦЯГНЕННІ
ПАРЭМІЙНАГА ФОНДУ
БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ
ДА ВЫВУЧЭННЯ СІНТАКСІСУ Ё ШКОЛЕ І
ВНУ**

Сінтаксіс як раздзел мовазнаўства, што вывучае асаблівасці аб'яднання слоў у розныя сінтаксічныя канструкцыі (словазлучэнні, сказы, абзацы), у працэсе вывучэння ё школе і вну звычайна выклікае цяжкасці. Так, для навучэнцаў не заўсёды проста зразумець і асэнсаваць тыпы сказаў ва ўсім сінтаксічным багацці, якое прапануюць усходнеславянскія мовы.

Для назірання за сінтаксічнымі рысамі беларускай мовы мэтазгодна звяртацца да вядомага і правэранага часам фактычнага матэрыялу. На наш погляд, надзейны ілюстрацыйны моўны матэрыял утрымліваецца ў фальклорнай скарбонцы беларускага народа.

Сказы розных паводле сінтаксічнай будовы тыпаў магчыма адшукаць сярод беларускіх прыказак і прымавак. Выкарыстанне парэмій на ўроках беларускай мовы ё школе і на практычных занятках курса “Беларуская мова: сінтаксіс” ва ўніверсітэце, акрамя пазнаваўчага значэння вывучэння сінтаксічнай дыферэнцыяцыі сказаў, мае надзвычайнае выхаваўчае значэнне. Прыказкі і прымаўкі акумулююць народную мудрасць, утрымліваюць духоўны заповіт продкаў. Школьнікі і студэнты знаёмяцца з беларускімі фальклорнымі скарбамі, што спрыяе выхаванню патрыятызму, і разам з тым вывучаюць замацаваныя ў парэміях накопленыя стагоддзямі і выпрабаваныя шматлікімі пакаленнямі нормы маралі і правілы паводзін, што рэгулююць этычныя адносіны паміж асобамі.

Парэмійны фонд беларускай мовы прапануе цікавы ілюстрацыйны матэрыял для замацавання многіх сінтаксічных пытанняў.

У беларускіх прыказках можна адшукаць рознае граматычнае выражэнне членаў сказа. Акрамя

марфалагізаваных, больш тыповых, спосабаў выражэння галоўных членаў сказа, у многіх народных выслоўях прэдыкатыўную аснову паводле часцінамоўнай прыналежнасці складаюць —

дзеялоўныя інфінітывы: *Жыццё пражыць* — не поле перайсці і не

пеееньку спець [2, с. 164]; *Ажаница* — не ўніца [2, с. 76];

Дачку аддаваць

— *ночкі не спаць* [2, с. 79]; *Дачку аддаваць* — *плакаць і гадаць* [2, с. 79].

Уласціва для беларускіх прыказак і выражэнне абодвух членаў прэдыкатыўнай асновы назоўнікамі: *Чужая старана* — *цёмны лес* [2, с. 19]; *Чужая болька* — *людзям смех* [2, с. 59].

Названыя выпадкі прыдатныя і для вывучэння асобных пунктуацыйных правіл, у прыватнасці, пастаноўкі працяжніка паміж дзейнікам і выказнікам: *Чужая бяда* — *людзям каляда* [2, с. 59]; *Бульба* — *хлебу надмога* [2, с. 39].

Адным са спосабаў выражэння дзейніка з’яўляецца субстантываваны займеннік: *Адны пануюць, а другія гаруюць* [2, с. 37].

Пры выражэнні дзейніка назоўнікам у беларускіх парэміях выказнік часам можа быць выражаны формай вышэйшай ступені параўнання прыслоўя: *Чужая хата* аксіёматычных назіранняў, што выцякаюць з аб’ектыўных асаблівасцей пэўных з’яў і сітуацый” [1, с. 217].

Намнога радзей адзначаюцца прыказкі са структурай безасабовых

сказаў. Як правіла, галоўны член такіх канструкцый выражаны безасабова-прэдыкатыўнымі словамі: *Няшчаснаму ўсюды цесна* [2, с. 167].

Значны патэнцыял беларускі парэміяны фонд мае вывучэнне для складаных сказаў.

Прэдыкатыўныя часткі складаназлучаных сказаў-прыказак у большасці выпадкаў уступаюць у супастаўляльныя адносіны, “пры якіх адна састаўная частка або асобныя яе члены супастаўляюцца з другой састаўной часткай або асобнымі членамі” [1, с. 281]:

Вока бачыць далёка, а галава яшчэ далей [2, с. 175];
Вочы вядуць, а галава кіруе [2, с. 175].

А прыказкі са структурай складаназалежнага сказа праяўляюць адметную разгалінаванасць. Перш за ўсё цікавасць уяўляюць складаназалежныя сказы з даданымі “з агульным значэннем прадметнасці” [1, с. 292], што заўсёды выклікаюць цяжкасці засваення і вылучэння. Некаторыя такія сказы маюць даданія дзейнікавыя часткі: *Хто змоладу есць мяса, той пад старасць косці грызе* [2, с. 172]; *Хто нарадзіўся, той паміраць мусіць* [2, с. 172]; *Хто не мае шчасця зранку, той не мае і да вечара* [2, с. 172].

У іншых сказах вызначаюцца даданія дапаўняльныя: *Хто пад’еўшы спаць кладзецца, у таго сала завядзецца* [2, с. 172]; *Каму вядзецца, у таго і певень нясецца* [2, с. 168]; *Ніхто наперад не знае, што каго чакае* [2, с. 167].

Сярод прыказак можна знайсці канструкцыі складаназалежных сказаў:

– з даданымі ўмовы: *І Халімон танцуе, калі яму шанцуе* [2, с. 168];

– з даданымі ўступкі: *Як быка ні кармі, а ўсё малака не дасць*

[2, с. 36]; *Як ваўка ні кармі, ён усё ў лес глядзіць* [2, с. 36].

Адметнасцю прыказак з будовай складаназалежных сказаў з даданымі ўступкі з’яўляецца ўжыванне ў якасці сродку сувязі частак сказа злучніка- полісеманта *як*, што таксама выкарыстоўваецца ў складаных сказах:

– з даданымі параўнальнымі: *Б’ецца, як рыба аб лёд* [2, с. 39];

– з даданымі часу: *Тады будзеш багаты, як стане парсюк рагаты*

[2, с. 54].

Беларускія прыказкі прапануюць узор структуры бяззлучнікавых сказаў: *Веды не сярмяжка: насіць іх не цяжка* [2, с. 175]; *Напішаш пяром*

– *не высечаш тапаром* [2, с. 179]. Падобныя сінтаксічныя канструкцыі можна выкарыстаць для вывучэння пунктуацыйных правіл пастаноўкі працяжніка і двукроп’я. Шматлікія прыказкі ўяўляюць сабой прыклад складаных сказаў з рознымі відамі

сувязі: *Не той дужы, хто коней стрымлівае, а той, хто стрымлівае самога сябе* [2, с. 167]; *Галава прыгожая не тым, што на ёй, а тым, што ў ёй* [2, с. 175]; *Не той друг, хто мёдам мажа, а той, хто праўду ў вочы кажа* [2, с. 16]; *Дзе дачок сем, там доля ўсем, а дзе адна, там долі жадна* [2, с. 79].

Паказаныя прыклады пераканаўча пацвярджаюць мэтазгоднасць прыцягнення беларускага парэмійнага фонду да вывучэння сінтаксісу. Прычым гэты фальклорны ілюстрацыйны матэрыял варта прымяняць і ў школе, і ў вучэбнай залежнасці ад узроўню складанасці сінтаксічнага пытання. Пачынаючы з урокаў беларускай мовы ў школе, на базе прыказак вучні могуць вызначаць спосаб граматычнага выражэння дзейніка і выказніка. На практычных занятках па сінтаксісе ва ўніверсітэце студэнты самастойна выбіраюць сярод прыказак розныя тыпы простых аднастаўных або складаных сказаў. І, канешне, прыказкі становяцца бяспрэчным дапаможнікам для падрыхтоўкі ілюстрацыйнага матэрыялу для самастойнага правядзення ўрокаў беларускай мовы падчас педагагічнай практыкі. Увага да прыказкавага багацця беларускага фальклору спрыяе патрыятычнаму выхаванню моладзі і забяспечвае перадачу духоўнага вопыту пакаленняў.

Літаратура

1. Беларуская граматыка: у 2 ч. Ч. 2: Сінтаксіс / АН БССР; Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 327 с.
2. Рапановіч, Я. Н. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі / Я. Н. Рапановіч. – Мінск: Вышэйшая школа, 1974. – 384 с.